

Bonden gästgivaren bland hästskjutsar och krogliv

Nils Johansson från Vidbo, Uppland.
Hjälmsås, Husby-Långhundra, Uppland.

Förord

Bouppteckningar tillhör bland de bästa källorna till kunskap om gångna tiders liv och leverne, trots att har de sin tyngdpunkt i de materiella värdena och belyser den mycket speciella situation i livet när någon just avlidit.

En bouppteckning efter en gästgivare ger dessutom en fin ögonblicksbild över inte bara gästgivaren utan även dess kunder med obetalda krognotor. Har finns allt beskrivet som hörde till det dagliga livet vid den kombinerade krogrörelse, hotellrörelse och skjutsrörelse som en gästgivargård bestod i.

Berättelsen skrevs ursprungligen år 2022 för en grupp på Facebook med släktingar på författarens farfar Joel Burells sida. Gästgivaren Nils Jansson i Hjälmsås i Husby-Långhundra i Uppland var författarens farfars morfars farfar.

Det gamla ordspråket om en silversked i munnen, i syfte att beskriva att någon varit född i en välbärgad familj får också ett mycket konkret uttryck i den berättelse som växer fram om gästgivaren och hans familj och livet i gästgivargården under andra halvan av 1700-talet.

Mats Burell

Innehållsförteckning

Sitt livs största affär – en gästgivargård.....	3
Hästskjutsar, krognotor, silkesnäsduk och varma pälsar.....	6
Stora tillgångar – och komplicerade arv.....	9
Änkan en välbärgad 1700-talsbonde.....	10
Silverskeden.....	11
Uppbrottet från gården.....	15
Gården efter uppbrottet.....	19

Sitt livs största affär – en gästgivargård

Bonden Nils Jansson, som 1754 blev gästgivare i Hjälmsås, Husby-Långhundra socken, var inte själv född i en gästgivarfamilj. Han hade inte heller ärvt någon besittningsrätt till hemmanet i Husby-Långhundra där gästgiveriet var beläget.

Nils kom ursprungligen från en självägande bondefamilj i Bista. Byn är kyrkby med prästgård i Vidbo socken, alldeles söder om Husby-Långhundra halvvägs från Husby-Långhundra i riktning mot dagens Arlanda flygplats.

I Bista fanns även, förutom några skattehemman, ett Danviks hospitalshemman, dvs. den sorts hemman som Nils själv senare valde att ta hand om och bruka som gästgivargård.

Nils var född 1724. som son till bonden Johan Andersson i Bista, men han tog inte över gården utan började drängtjänstgöring på den uppländska landsbygden som så många andra bondsöner gjorde i sin ungdom.

Bonddräng finner bondänka och gifter sig och bildar familj

Den 5 januari 1745, när Nils var bara 21 år gammal och arbetade som ung dräng på en gård i Kolhammar norr om Märsta, i Odensåla socken, dör bonden i gården, Olof Kullmarck, 52 år gammal.

Den 29-åriga unga änkan Kerstin blir lämnad med två små barn. Det var sjuårige sonen Erik, som kommer att spela en central roll längre fram i berättelsen, och ettåriga dottern som döpts till Kerstin efter sin mamma.

Änkan Kerstin söker sig en ny man, och finner 21-åriga Nils Jansson, drängen på gården. De gifter sig i Odensåla kyrka den 9 januari 1746 nära på exakt ett år efter det att bonden gick bort.

Det unga paret övertar dock inte bondgården i Kolhammar även om Kerstin hade arv att ta ut från gården. Kanske var de för unga för att anförtros den ganska stora gården.

I stället söker sig det nygifta paret från Odensåla socken i nordostlig riktning till Husby-Långhundra socken.

I Husby träffar de på baronen och kornetten vid Livregementet till häst, Olof Tilas, som ägde Norrgården i byn Hönsgärde och tecknar arrendekontrakt för 1/8 av denna gård att bruka och försörja sin familj med.

I Hönsgärde föds parets två första gemensamma barn, döttrarna Margta och Cajsa åren 1747 och 1750.

Ett arrende av ett frälsehemman krävde ingen insats eller förmögenhet men var å andra sidan inte något som kunde ärvas.

Nils var nog inte nöjd med livet som frälsebonde på en ganska liten bondgård och sökte efter större.

Förvärvet av ett hospitalshemman i Hjälmså by

Besittningsrätten till halva Västergården i Hjälmså by i Husby-Långhundra var därför garanterat ett stort steg framåt för Nils och hans familj.

Den som var i besittning av ett Danviks hospitalshemman hade många friheter och det var förmånliga och eftertraktade kontrakt som det betalades förhållandevis dyrt för, ungefär som det idag finns kontrakt för bostadsrätter som kan vara mycket attraktiva och förmånliga.

Att det med gården också hörde möjlighet att bedriva gästgiveri gjorde affären säkert inte sämre.

Affären slutförde Nils i september 1754 med sergeant Adolf Fredrik von Walden på närbelägna Husby gård intill Husby-Långhundra kyrka.

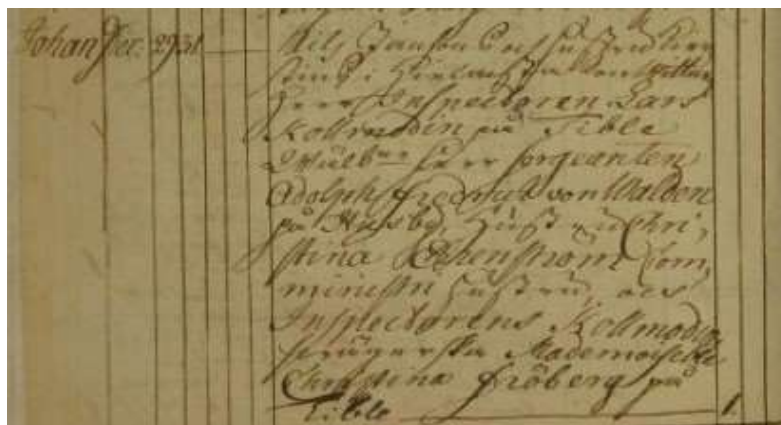
Besittningsrätten till andra halvan av Västergården sålde samtidigt år 1754 von Walden till en annan bonde med familj, Olof Mattson, som samtidigt också flyttade in men utan att få rättigheten till gästgiveriet. Det var Nils som häradshövdingen förordnade att vara gästgivare i byn.

Inte bara genom eget slit och släp, utan säkerligen också genom ärvd förmögenhet och kanske också något lån hade paret lyckats få fram den finansiella grund som krävdes för att betala för besittningsrätten till gården.

Den adliga släkten von Walden hade länge haft besittningsrätten och brukat Västergården i Hjälmså, men aldrig själva bott där, genom att de hade tillgång till den väl tilltagna Husby gård.

Att affären med von Walden var betydelsefull för Nils visar också att von Walden var dopvittne när Nils och Kerstins son Johan döptes i december samma år 1754.

Det andra dopvittnet var inspektören Lars Kolmodin på Tibble gård. Det var han som hade fullmakt att i socknen företräda Stockholms stad att utfärda besittningsbrev för traktens hospitalshemman.

Äldsta sonen Johan föds och sergeanten von Walden är dopvittne.

Källa: Riksarkivet Uppsala, Husby-Långhundra kyrkoarkiv, C:3 s 7 (Arkiv Digital).

Västergården var som gjord för gästgiveri

Som framgår av utsnittet ur storskifteskartan på nästa sida från 1764 bestod Västergården, märkt "C" på kartan , av så mycket som sex längor sammanbyggda i nära på en kvadrat och dessutom ett par mindre uthus på den inre gårdsplanen.

Byggnadslängorna rymde. utöver mangårdsbyggnad, säkert också stall, fähus, foderlada, loge, sädeslada och vagnbod m.m.

Byggnaden längst ned till vänster ligger indragen en bit så att kvadraten bryts och en öppen gårdsplan bildas ut mot landsvägen.

Gissningsvis är detta mangårdsbyggnaden som fungerade som gästgivargård med öppen yta framför där ankommande hästskjuts och avgående hästskjuts kunde vänta.

Det var säkert liv och rörelse i Västergården.

På storskifteskartan över Hjälmsås från 1764 syns Västergården betecknad "C".

Lantmäteriet. Lantmäterimyndigheten i Uppsala län. Husby-Långhundra nr 76 .

Hästskjutsar, krognotor, silkesnäsduk och varma pälsar

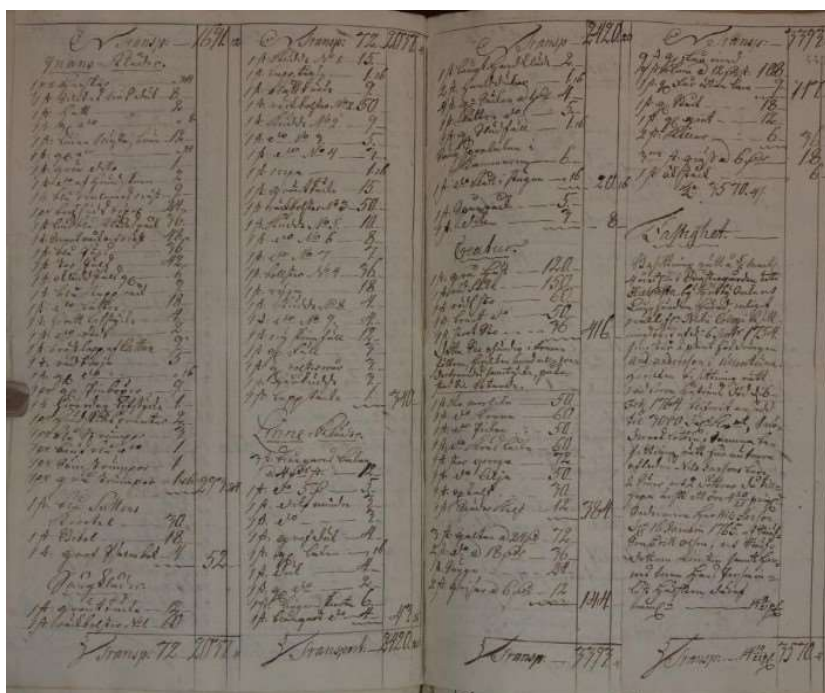
En intressant ögonblicksbild av livet på Gästgivargården finns bevarad för eftervärden genom den detaljerade bouppteckning som upprättades 22 år efter att Nils förvärvat gården, våren 1776, när han själv avlidit i lunginflammation och bröstvärk, 52 år gammal.

Vid den tiden hade också familjesituationen för Nils förändrats helt och hållet.

Hustrun Kerstins båda barn i första äktenskapet och deras gemensamma barn hade alla vuxit upp och flyttat hemifrån. Kerstin hade också avlidit redan i januari 1764, också i lunginflammation, bara 48 år gammal.

Nils hade funnit en ny hustru genom att i december 1765 gifta sig med den 29-åriga rusthållardottern Margareta Eriksdotter från Myssinge i Tuna socken i Uppland, numera Uppsala kommun på gränsen till Östhammar. Hon hade flyttat in i gästgivargården med sin treåriga utomäktenskapliga dotter Maja. Tillsammans hade de hunnit få sex barn, varav tre söner fortfarande levde.

Den yngsta dottern hade bara blivit fyra månader gammal och avlidit två månader innan Nils själv dog i maj 1776.

Ur bouppteckningen efter Nils Jansson år 1776.

Källa: Stockholms stadsarkiv, Långhundra häradsrätt FII:1 s 443 (Arkiv Digital).

Bouppteckningen efter Nils år 1776 ger många fina detaljer om livet på Gästgivargården.

Ett sto som var "ofärdigt i framfötterna"

För gästgiveriets skjutshåll var gården väl försedd. I stallet fanns en grå häst och en fåle samt ett rött sto och en brunt sto. Sistnämnda sto befanns vid bouppteckningen vara *"ofärdig i framfötterna, hwilken med alla wederbörandes samtycke, påkostas till botande"*.

Här fanns också två skodda vagnar med skrinda och även en särskilt värdefull skodd vagn med kur. Hästarna behövdes för skjutshållet och vagnarna till de resenärer som inte reste i egen vagn.

Hjälmså by ligger idag en bit väster om den trafikplats i Husby-Långhundra där riksväg 76 mellan Uppsala och Norrtälje möte länsväg mellan Arlanda i söder och Alunda i norr. Dessa landsvägar, som fanns även på 1700-talet var tidigare dragna rakt genom Hjälmså by, som således hade skjutsar från fyra håll att ordna med.

På en karta från år 1735 över landsvägarna genom Uppland med därtill belägna post- och gästgivargårdar är det i beskrivningen av den s.k. långåsvägen mellan Stockholm och Uppsala till Almunge socken som Hjälmså gästgivargård särskilt omnämns. Här framgår att det är tre kvartsmil från Nederängs krog i Vidbo socken i söder längs långåsvägen på vägen mot Almunge i norr.

Man får således anta att den vägsträcka som Nils Jansson mest utförde skjutsar till och från var just mellan gästgivargården i Husby-Långhundra socken och krogen i den socken, Vidbo, där han var född och uppvuxen. Hemtrakter för Nils där han var väl bevandrad.

Men Nils var inte gästgivare på heltid. Han bedrev samtidigt ett omfattande jordbruk, vissa år inte bara med den egna jorden utan även genom att bruka jord som han kontrakterade från olika granngårdar och grannbyar.

I bondgården fanns därför också fyra kor, två kvigor, två kalvar, fem galtar, en suga, två grisar, tio får och nio lamm, en bock, en get, två killar och tre gäss.

Korna är som vanligt var i bouppteckningar namngivna ordentligt:

Morlika,

Krona,

Flickan och

Kruslocka.

Ekskåp, klocka, speglar och möblerad gästsål

Det fanns enligt bouppteckningen både stuga, kammare och gästsål så mangårdsbyggnaden var rimligen av typen parstuga.

Stugan var ett stort rum med eldstad för uppvärmning och matlagning. Maten lagades på den öppna härden i kärl som hängde i en kedja eller stod på en trefot. Alla hushållsmedlemmar sov också i detta uppvärmda rum vintertid.

Ett stort ekskåp var den överlägset värdefullaste möbeln, prissatt till 60 daler. Så

fanns ett brunt målat skåp samt matskåp både i stugan och kammaren.

Gästsalen – dvs. rummet för gästernas utspisning och övernattning – var inrett med ett hörnskåp och även ett särskilt skåp samt ett bord med säte, där förmodligen gästerna utspisades.

Och så fanns fyra bord ytterligare i huset och tioalet målade karmstolar.

Två stora speglar samt ett väggur med fodral, dvs. en klocka liknande det som kallas moraklocka nuförtiden, ingick också i möblemanget.

Krogliv med ölglas, tekoppar och obetalda notor

I hushållet fanns betydligt mer glas och porslin än i en vanlig bondgård på den tiden för att kunna servera gästerna.

Det fanns 15 djupa tallrikar, ett halvt dussin tekoppar, sju ölglas, tre ölflaskor och fem ölbuteljer tillsammans med all annan omfattande köksredskap för krogrörelsen.

Och för gästernas övernattning förvarades nio numrerade kuddar och fyra numrerade bolster tillsammans med lakan och täcken av olika format.

Alla obetalda krognotor finns också upptagna som utestående fordringar i bouppteckningen:

"Mäster Bergströms Revers 42.

Fordras ock af honom för förtäring för någon tid 78,

Krogskuld af slaktardrängen Hultgren 18

Dito af slaktardrängen Liungquist 18 " etc

Hatt, silkesnäsduk och varma pälsar

Den svenska 1700-talsbonden anses ha varit ganska välbeställd jämfört med bönderna på mer sydliga breddgrader. De var välklädda med flera uppsättningar hemvävda kläder för vardagsbruk och helgdag och stugorna var förhållandevis rymliga.

Även gästgivaren Nils var uppenbarligen en ganska välklädd herre.

I hans garderob fanns inte bara vardagskläder utan även ett par hattar, en silkesnäsduk och handskar. En blå rock, en svart rock och två blå kapprockar hörde till ytterplaggen samt en blå päls en stor päls, sistnämnda värdefulla för att hålla värmen kalla vinterdagar med hållskjutsar. Och så ett stort antal livstycken och bröstlappar i olika färger. Byxor hade han också av många modeller både för vardag och fest.

Hundskinn är, kanske lite förvånande, också ett material i Nils garderob. Han hade både mössor och vantar tillverkade av hundskinn.

En rejäl bibel och en psalmbok ingick också i boet.

Stora tillgångar – och komplicerade arv

Tillgångarna vid gästgivarens död värderades i bouppteckningen till 7303 daler kopparmynt varav 3000 daler utgjorde sammanlagda värdet av hus och jord.

Att omvandla denna tillgång till dagens penningvärde är inte lätt men det skulle kunna handla om en halv miljon kronor i dagens penningvärde, varav fastigheten då utgjorde hälften av värdet.

Det är i bouppteckningen redovisat en tämligen komplicerad beräkning för att komma fram till värdet av Nils fasta tillgångar. Det var inte ovanligt med inbördes testamente mellan makar förr i tiden men Nils hade inte skrivit testamenten vare sig med sin första eller andra hustru.

Och båda hustrurna hade fört med sig egna arv till boet, så detta att reda ut vem som ägde vad och vilka arvslotter som skulle beaktas var inte det enklaste.

Pantsättningar, modernearv och obetalda utlägg för rörelsen

Först berättas i bouppteckningen om Stockholms stads utfärdade besittningsbrev den 6 september 1754 för 5/8 dels mantal, eller 4 öresland, i Västergården i Hjälmsås by.

Så berättas – något förvånande kanske – att gården står i pant hos drängen Anders Andersson i Ullentuna i grannsocknen Skepptuna. Dock framgår senare att Nils lånat pengar av denne dräng, och då uppenbart pantsatt sitt hemman som säkerhet för lånet.

Det här är ju före bankernas tid och lån togs privatpersoner mellan med reglerade räntor och pantsättningar på ett sätt som inte är så vanligt idag.

Så berättas att besittningsrätten vid Nils förra hustru Kerstins bortgång år 1764 värderades till 3000 daler.

Och att det är så att barnen i Nils första hustrus första gifte i och för sig ärvt mödernelotten på 1 öresland.

Men att barnen den 16 januari 1765 lämnat tillbaka hälften av denna mödernelott till pappa Nils och att barnen i första första äktenskapet ännu inte löst in den andra halvan av mödernelotten.

Skulderna bestod av samtidigt hela 2460 daler och bestod av en lång rad ännu obetalda räkningar för både det ena och det andra som gick åt i gästgiveriet. Hit hörde livsmedel som inte gårdens hushåll bidrog med, som strömming, sill och vete.

Utestående kontantlöner till tjänstefolket, betalning till skräddare för kläder, till mjölnare för grynmalning och en lång rad andra räkningar radades upp.

En skuld på 407 daler utgjorde inestående mödernearv som sonen Johan Hielmberg inte fått ut vid arvskiftet efter gästgivarens första hustrus bortgång. Lagen krävde arvskifte efter att man eller hustru gifte om sig och så hade även skett efter första hustruns bortgång 1764 inklusive auktion för att lösgöra kapital för att lösa ut arvslotter.

När så även änkan hävdar arvslott kräver styvsonen henne på bevis. 700 daler av skulden var det som änkan Margareta hävdade utgjorde hennes arvslott från fädernegården i Myssinge rusthåll. Mot detta invände dock hennes styvson Johan Hjelmsberg att det behöver hon verkligen bevisa ordentligt vid senare arvskiftet att så är fallet. De komplicerade arvförhållandena blev uppenbarligen en källa till missämja.

Änkan en välbärgad 1700-talsbonde

Ärvdabalken föreskrev att "änka råde sig och gods sitt själv".

Som änka var kvinnan på den tiden för första gången en myndig person och hade en förhållandevis stark social position.

Även om giftermålsbalken endast gav efterlevande änkor och änklingar rätt till mer än tjugondelen av tillgångarna som fördel så lyckades Margareta få ihop så att hon kunde fortsätta att driva gården med en hel del tjänstefolk även efter sin makes död.

Trots det krångliga arvskiftet efter maken gästgivaren Nils ser det ut som att änkan Margareta lyckades hävda sina rättigheter väl och även drev gården framgångsrikt efter makens bortgång.

Margareta övertar gården – men inte gästgiveriet

Margareta fick överta besittningsrätten till hälften av halva hospitalshemmanet som Stockholms stad ägde och utfärdade besittningsbrevet om detta den 13 augusti samma år 1776.

Andra halvan av den halva gården hade inte änkan Margareta besittningsrätten till men i praktiken ser hon, enligt mantalslängden, ut att ha fortsatt att bruka samma areal som gästgivaren brukat när han dog.

Uppdraget som gästgivare övertog hon dock inte. Kvinnliga gästgivare fanns inte på den tiden. Redan en vecka efter att gästgivaren Nils dog så förordnade Långhundra häradsrätt att det skulle vara de båda andra bönderna som också hade hospitalshemman i Hjälmssta by som fick dela på uppdraget som gästgivare.

Triumfantmössa, stor garderob och lån till fältväbel

Margaretas tid som självständig bonde i Hjälmssta blev inte så långvarig. Vi vet därför av bouppteckningen efter henne också i detalj hur vad gården bestod av efter att hon övertagit den.

I jämförelse med boet efter gästgivaren var boet efter hans änka betydligt mindre. Varken vagnar för skjutshållet eller kuddar och bolster för gästerna finns kvar. Och någon gästsäl var inte heller längre möblerad, Krognotor finns inte heller längre att redovisa som fordringar.

Men ändå är det en välbärgad gård som inventeras.

Här fanns fortfarande tre hästar, fyra kor, en kviga, en kalv, fyra får med lamm och fem grisar av olika sort samt en del getter.

Och trots att det var vårvinter var spannmålsförråden välfyllda med både råg, korn, blandsäd, havre, linfrö, hampfrö, och ärtor.

Margareta hade både guldring och smycke i guld med stenar samt en mängd föremål i silver, koppar och tenn.

Och fortfarande en hel del glas och porslin trots att gästgiveriet avvecklats. Det var djupa tallrikar, tekoppar, ölglas, brännvinsglas och buteljer. Köksredskapen från gästgiverirörelsen fanns kvar i orubbat bo.

Också Margareta hade varit en ganska välklädd kvinna med omfattande garderob.

Här fanns sammetsmössor i olika färger, en värdefull triumfantmössa, dvs en bindmössa med dekorationer.. Här fanns också flera pälsar och många klädestyger i satäng, kattun (bomull) och kameleont.

I stället för en massa obetalda räkningar så hade Margareta hunnit agera bank och beviljat ett lån på revers den 1 november 1776 till fältväbeln Johan Lindström. Det var 222 daler som hon lånat ut till militären mot ränta.

Söndagen den 9 mars 1777 tar dock det framgångsrika bondelivet för Margareta ett abrupt slut.

Silverskeden

Det var en kall vinter detta första år som Margareta ledde arbetet på gården själv och i början på mars inträffade åter igen en rejäl köldknäpp.

Söndagen den 9 mars 1777 inträffade katastrofen, mindre än ett år efter makens bortgång.

En rad kraftiga uppkastningar slutade i att också Margareta hastigt gick bort, bara 41 år gammal.

Hon lämnade Anders, 6 år, hans storebror Erik, 11 år och lillebror Carl, 5 år på gården tillsammans med tjänstefolk och Margaretas 15-åriga utomäktenskapliga dotter Maria.

Begravning och gravöl i vårvinterslask

Två veckor senare, påsöndagen den 23 mars 1777, begravdes Margareta i närbelägna Husby-Långhundra kyrka i nollgradigt väder och gissningsvis snöslask.

Efter begravningen anordnade släktingarna sedvanligt gravöl i gården.

Till gravölet köpte barnens morbror Erik Ersson i Myssinge en gås och en del smör och maken till den tidigare avlidne gästgivarens styvdotter Kerstin inhandlade ordentligt med brännvin att servera vid gravölet.

En annorlunda bouppteckning

Efterföljande måndag i stilla veckan påbörjades arbetet med att upprätta bouppteckningen efter änkan Margareta Eriksdotter.

Det är en annorlunda förrättning som genomförs på många sätt och vis. Det utses inte någon bouppgivare. Däremot hade häradsdomaren i Långhundra utsett förmyndare för barnen.

Man kan riktigt känna i det läsandet av den bevarade bouppteckningen hur de församlade förmyndarna till barnen söker runt och tar upp allt de finner i gården.

Förmyndare var på fädernesidan bonden Erik Olofsson i grannbyn Ändeberga. Han var äldste son till gästgivarens första hustru i hennes första gifte, dvs. gästgivarens styvson. Hans uppgift var att tillvara intressena för sina båda halvsyskon Margta och Johan Hjelmberg, gästgivarens barn i första äktenskapet.

På modernet var barnens morbröder utsedda.

Det var den avlidna änkan Margaretas båda bröder rusthållaren Erik Ersson i Myssinge i Tuna socken och tolvmannen Per Ersson i Oppgården i Håga by, numera stadsdel i utkanten av Uppsala. Och så var rusthållaren Jan Larsson i Kolsta i Knutby socken där som make till den avlidna änkan Margaretas syster Brita.

Erik Ersson i Myssinge hade utsetts till förmyndare för Anders och hans storebror Erik och Jan Larsson till lillebror Carl.

Per Ersson i Håga hade utsetts om förmyndare för Margaretas utomäktenskapliga 15-åriga dotter Maria.

påse med

*"2 st silfwer skiedar wärderade för 8 daler
2 st silfwer tumlare en wärderad för 18 en för 17 daler
1 st gl silfwer penning
1 st dansk penning
1 st dito dito
1 st tolfstyfwer
2 st sexstyfwer
1 st tolf och 2 st sex öres stycken"*

En silversked vardera till de båda barnen Erik och Anders följde således dem till morbror förmyndaren, tillsammans med en silvertumlare vardera (dvs ett mindre dryckeskärl i silver utan handtag och fot) och 9 silvermynt att dela på.

Också till lillebror Carl undantogs en påse med en silversked, en tumlare och tre silvermynt som hans förmyndare tog hand om.

Än idag är ju silverskedar vanliga som dopgåvor och kanske är det så att de tre silverskedarna varit dopgåvor till de tre sönerna och därför ingick i det som undantogs att förvaras för barnen när övriga ägodelar skingrades?

Syskonens halvsyster Maja, Margaretas utomäktenskapliga dotter, fick också en påse med silverföremål undantaget för sig och som hennes förmyndare hand om, men den innehöll endast fyra silvermynt.

De återstående åtta silvermynten tog förmyndaren på fädernet, Erik Olofsson, hand om för att överlämna till de båda vuxna halvsyskonen som inte var närvarande, Margta och Johan Hjelmberg.

Boets tillgångar i övrigt värderades till 3887 daler. Efter skulder på 891 daler dragits av återstod 2996 daler att fördela på ankans bröstarringar, de fyra omyndiga barnen *"at intet thet skal röras, till barnen blifwa myndiga."*

Detta var helt enligt ärvdabalken där det stadgades att utsedd förmyndare var skyldig *"vårda barnagodset som sitt eget"*, men genast lämna ut det till pojkar när det fyllt 21 år och till flickor när de gift sig.

Uppbrottet från gården

De föräldralösa barnens morbröder blev de som, genom häradsdomarens förordnande, fick ta hand om inte bara påsarna med silverföremål och barnarven utan också barnen själva.

"---uppföstra, lära läsa i bok"

Det förklarades i bouppteckningen att förmyndarna *"emottagit barnen at dem uppföstra, lära läsa i bok, och hålla dem till de slöjder som dem anstå."*

Också det här var helt enligt lagens krav där ärvdabalken tydligt klargjorde de utsedda förmyndarnas skyldighet att se till att barnen *"upptucktas i rätta evangeliska läran, gudsfruktan, dygd och ära, och till sådana övningar och hanteringar hålla, som med stånd, villkor och ämne kräva"*.

Det överenskomms dock att förmyndarna inte skulle bli helt lottlösa. I utbyte mot att ta emot barnen så bestämdes att det skulle ske *"hwaremot förmyndarna disponerar den interesse som kan falla af dessa barns arf."*

Gissningsvis följde barnen med sina respektive förmyndare och lämnade Västergården i Hjälmsås mer eller mindre samtidigt i samma stund som bouppteckningen var upprättad dymmelonsdagen före påsk 1777.

Husförhörslängden som prästen förde berättar inte mycket om vart barnen tog vägen, de är endast strukna ur längden, men med en del forskning har det gått att finna deras levnadsöden efter föräldrarnas hastiga bortgång.

The image shows a handwritten church record book from Hjälmsås. The left page is titled 'Hjälmsås' and contains a list of names and dates, likely a household register or death record. The right page is a continuation of the same record, showing dates from 1772 to 1779. The entries are written in a cursive script and include names like 'Maria', 'Per', and 'Greta'.

Prästens anteckningar i husförhörslängden om alla dödsfall på 1770-talet i gästgivarfamiljen.

Källa. Riksarkivet Uppsala, Husby-Långhundra kyrkoarkiv, AI:3 s 39 (Arkiv Digital).

Dottern Maria till morbror domaren i Uppsala

Avlidna änkan Margaretas oäkta dotter Maria följde med sin förmyndare morbror och tolvmannen Per Ersson till Oppgården i Hågaby, Uppsala, och växte upp där. Sedermera häradsdomaren levde till 1804. Hans hustru Christina Granström, klockardotter från Tuna, levde till 1798.

Hon växte upp formellt som pupill – föräldralöst omyndigt barn – hos sin förmyndare häradsdomaren i Hågaby, men i husförhörslängden har prästen antecknat henne som piga i gården helt enkelt.

Maria gifte sig 1784 med sockenskräddaren Hans Floberg som bodde vid Håga bro. Vid den tidpunkten bör hon således ha fått ut sitt arv. När äldsta dottern Greta Kajsa föds året därpå är morbror Per dopvittne.

Skräddaren Floberg gick bort redan 1797 och Maria, som kallade sig Andersdotter, gifte om sig år 1805, med akademitimmermannen Erik Waxlund som

bodde i kvarteret Jungfrun, numera Atle, i korsningen Vretgränd-
Dragarbrunnsgatan i Uppsala.

Sonen Carl till morbror rusthållaren i Knutby

Margaretas son Carl följde på samma sätt med sin ingifta morbror rusthållaren till Kolsta i Knutby och växte upp där som pupill tillsammans med fyra äldre kusiner i tonåren. Rusthållaren själv levde till 1799 och hans hustru, Carls moster, till 1804. Då hade rusthållarens äldsta son Jan tagit över gården.

Carl flyttade från gården i Knutby till Stockholm 1791, vid den tidpunkt då han bör ha fått ut sitt arv, men återvände året därpå till bygden och tog tjänst som dräng vid gårdar i Almunge, Knutby och Tuna socknar.

År 1805 övertog han ägandet av skattehemmanet i Åstorps by i Ekeby socken, genom gifte med bonddottern Anna Larsdotter. Paret fick flera barn.

Familjen sålde dock gården år 1826 och flyttade till ett arrende under Forsmarks bruk i Lunds by i Valö socken, norr om Östhammar. I den byn bodde redan hustrun Annas syster Greta med barn, och hennes far hade också flyttat dit 1818, efter att hennes mor avlidit 1814. I Lunds by avled Carl Nilsson år 1853 hos sonen Carl Fredrik Carlsson som övertagit gården.

Sonen Anders till morbror rusthållaren i Tuna

Lotta Lagers farfar Anders följde, som 6-åring, med sin morbror rusthållaren till gården i Tuna omedelbart efter bouppteckningen upprättats påsken 1777 och växte upp med honom och hans hustru Magdalena Granström, ytterligare en klockardotter från Tuna.

Förhoppningsvis fick även Anders ut sin arvslott från förmyndaren morbror Erik när han fyllde 21 år den 7 juni 1792. Han hade då hösten innan flyttat hemifrån morbroderns gård i Myssinge och börjat sin första drängtjänstgöring hos lantmätaren Anders Edling i grannbyn Börsta i Tuna socken.

Han gifte sig 1799 med torpardottern Stina Jansdotter i Bladåker. Svärfar var bondson från samma by i Knutby – Gränsta – där både hans mor och morbröder var födda en gång i tiden innan hans morfar sålde sin arvslott i den byn och förvärvade rusthållet i Tuna socken.

År 1801 tecknade Anders kontrakt som torpare under länsmansbostället i Svista i Alunda socken. År 1816 flyttar hela familjen till en bondgård i Berthåga i Uppsala där Anders fick tjänst som dräng. Kanske föll valet på Hågadalen genom den släkt som fanns där kring häradsdomaren Per Ersson och storasyster Maria?

Det blev dock en mycket kortvarig vistelse i Uppsala. Redan samma år återvände familjen till Svista i Alunda och tog tjänst som statare. Men Anders letade uppenbarligen efter något nytt och bättre.

Hösten 1818 antog han därför erbjudandet att röja upp ett nybygge på Hargs prästgårds marker på Torsholmen i skärgården utanför Hargs socken. Anders dog

dock hastigt, genom att drunkna ett stycke under isen utanför Torsholmen i Hargs skärgård den 15 mars 1819.

Sonen Erik följde inte med sin förmyndare till Tuna

Men Anders 11-åriga storebror Erik följde av någon anledning inte med sin bror Anders till Tuna utan stannade kvar på gården.

Gästgivarens styvson Erik Olofsson var ju den som fick ta hand om dokumenten om Västergården och fick nycklarna till huset i samband med bouppteckningen.

Han kallade ganska snart efter förrättningen påsken 1777 hem sin 23-åriga halvbror Johan Hjelmberg från Stockholm för att överta Västergården.

Johan, när han flyttat hem, också gästgivare. Uppdraget hade ju vilat på de andra bönderna i byn sedan Nils Jansson gått bort, ett år tidigare.

Johan gifter sig i november samma år med en bondflicka från Markim, Beata, i november samma år. Det unga paret, och Johans lilla halvbror, 11-åriga Erik bor i gården tillsammans med tjänstefolk och driver gästgiveriet vintern 1777/78.

Men redan i maj 1778 avlider lille Erik i diarré hemma i gården.

Västergården och gästgiveriet efter upprottet

I september 177 blir det tillökning igen genom att det unga parets får en dotter, Eva-Stina. Men Johan Hjelmbergs tid på gården blev kort.

Innan utgången av år 1779 har familjen lämnat gården. Johan tar i stället tjänst som rättare och befallningsman vid Sköldnora kungsgård i Upplands Väsby. Men Beata och dottern Eva-Stina följde inte med. De flyttade hem till föräldrahemmet i Markim.

Riktigt varför familjen lämnade Västergården efter bara ett par år framgår inte av tillgängliga källor.

Historiskt går dock att läsa att det inte var alldeles ovanligt att söner som redan i 20-årsåldern, p.g.a. föräldrars tidiga bortgång ärvt bondgårdar tvingades lämna genom att de helt enkelt inte hade den livserfarenhet som krävs för uppdraget. Här var det ju inte heller bara bondgården att driva utan även gästgiveriet som skulle drivas och kanske blev den unga familjen övermäktigt.

Kanske var det också förhållandena kring barnens arv som spelade in. Morbröderna hade ju ett eget intresse av att barnarven löstes ut ur gården så att kapitalet kunde kontrolleras av morbröderna och förräntas som inkomster.

Johans unga hustru Beata dör redan i november 1781 i hennes hemby Husby i grannsocknen Markim, endast 23 år gammal.

Bouppteckningen som Johan skriver under på Sköldnora kungsgård först i februari 1782 inleds med en detaljerad beskrivning av de tre guldringarna i boet, en förgylld silversnusbosa och ytterligare en del silverföremål. De unga makarna var materiellt välbeställda vid den tiden.

Men tjänsten som befallningsman vid kungsgården slutade Johan redan år 1782. Vart han sedan tog vägen har inte gått att spåra.

Västergården "i ett särdeles förfallet skick"

Västergården bytte innehavare många gånger efter det att Johan Hjelmberg och hans familj lämnat gården.

Bönderna i granngårdarna Mellangården och Östergården övertog åter gästgiveriet och Västergården kom så småningom att ägas med ena halvan av bonden i Mellangården och andra halvan i Östergården.

Den 20 maj 1854 inspekterades de tre gårdarna i Hjälmsås inför laga skifte. Östergården och halva Västergården ägdes av Gustaf Ersson. Halva Mellangården och halva Västergården av Per Ersson.

Per Erssons halva av Mellangården befanns ”*bäst bebyggd*” och Anders Anderssons halva av samma gård sämst, varför denne blev förelagd att montera ned och flytta ut sina hus.

Gustaf Ersson i Östergården förklarade sig villig att flytta ut sin del i Västergården men Per Ersson i Mellangården vägrade både att flytta sin del av Västergården eller bidra till flytt av något annat än Anders Anderssons del av Mellangården. I stället föreslog han att hans gårdstomt i Mellangården slås samman med sin del av Västergården.

Källa: Lantmäteriet. Lantmäterimyndigheten i Uppsala län. Husby-Långhundra nr 88.

Västergården rivs på 1850-talet

Så blev det också och det slutade med att endast Anders Andersson, med den ena halvan av Mellangården, blev skyldig flytta ut från gårdstomten.

De kvarstående byggnaderna i den förfallna Västergården ser det ut som att de båda bönderna i granngårdarna ganska snart därefter rev ned i stället för att flytta ut.

När den häradsekonomiska kartan ritats år 1860 är alla byggnader i Västergården (Hjälmssta nr 3) rivna och ersatta av två röda nya bostadshus som finns kvar än idag.

Det friliggande huset på andra sidan vägen alldeles i korsningen mellan landsvägen Uppsala-Norrtälje och häradsvägen till Gränsta gästgivargård i Knutby byggde Per Ersson på Västergårdens marker och döpte till Hjälmsstaborg.

På kartan från 1860 framgår att Västergården nu ersatts med nya röda bostadshus.

Häradsekonomiska kartan Lockstaholm 1860

Gästgiveriet fortsatte att drivas till sekelskiftet

Hjälmssta gästgivaregård fortsatte sin verksamhet ett bra tid framåt in på 1900-talets början. Den siste gästgivaren i Hjälmssta var Carl Victor Enroth (1834-1910) som också ägde Hjälmsstaborg.

Carl Victor Enroths son Carl Hjalmar (1872-1949) drev gården som jordbruk efter att gästgiveriet lades ned. Han intervjuades i Dagens Nyheter den 24 mars 1942, efter att ha fått medalj av landshövdingen i Stockholms län för sina insatser som häradssdomare i Långhundra vid sidan av jordbruket.

Ett citat ur artikeln där Enroth berättar om sin barndom som skjutspojke vid

gästgivargården får avsluta denna berättelse.

Den 11-årige grabben Enroth kunde kanske lika gärna ha varit gästgivarens son Erik, som stannade kvar på gården 1777 och tjänade skjutspojke:

"Jag fick knoga som skjutspojke när jag var 11 år gammal och satt och frös på kuskbocken, medan jag väntade på handelsresandena som skulle skjutsas mellan olika gästgivargårdar."

Otryckta källor

Riksarkivet i Uppsala

Husby-Långhundra kyrkoarkiv (SE/ULA/10417)

Husförhörslängder, serie A I (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Födelse- och dopböcker, serie C (genom webbplatsen Arkiv Digital)

Stockholms stadsarkiv

Långhundra häradsrätt (SE/SSA/1473)

Bouppteckningar, serie F II (genom webbplatsen Arkiv Digital)